

Денисенко Галина (м. Київ)

Кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
Центру досліджень історико-культурної спадщини України
Інституту історії України НАН України.

Денисенко Олена (м. Київ)

Кандидат історичних наук, доцент кафедри загальноправових
дисциплін Навчально-наукового інституту права та психології
Національної академії внутрішніх справ.

zvid1@ukr.net

УДК: 94(477) «20/21»

ДОСВІД ПІДГОТОВКИ «ЗВОДУ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ» В ДЕРЖАВАХ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРИ

У статті висвітлюється історія і сучасний стан дослідження історико-культурної спадщини в пострадянських державах в контексті реалізації масштабного проекту в культурній сфері — підготовки фундаментального багатомного енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури народів СРСР». Автори акцентують увагу на Зводі, як науковій основі створення Державних реєстрів нерухомих пам'яток.

Ключові слова: *пострадянські держави, історико-культурна спадщина, пам'ятки, Звід пам'яток історії та культури, Державний реєстр нерухомих пам'яток.*

Дослідження історико-культурної спадщини для країн колишнього СРСР на сьогодні залишаються актуальними. В умовах глобалізаційних процесів відбуваються зміни, які негативно впливають на існуюче середовище, на всі його формуючі сегменти, у тому числі пам'ятки історії та культури. Для вирішення питань мовної, освітньої, культурної політики у сфері збереження історичної пам'яті, пошуку національної ідеї, формування іміджу держави за кордоном важливим є розвиток гуманітарної політики, яка має консолідувати суспільство, забезпечити його духовний розвиток, культурні потреби кожного громадянина. Серед пріоритетних завдань реалізації державної культурної політики важливим є збереження культурних цінностей, національної культурної спадщини, використання її для духовного та економічного розвитку суспільства. Культурна спадщина — це значний пласт пам'яток історії та культури, одна із складових суспільного знання і масової інформації, доступної для населення, важлива ланка туристичної інфраструктури. Без вирішення проблем збереження пам'яток історії та культури неможливо вибудувати чітку куль-

турну політику, яка безпосередньо пов'язана з використанням національної спадщини у духовному вихованні. «Пам'ятки минулого, — писав академік Д.С. Ліхачов, — це значний і невблаганний лекторій, який вчить патріотизму, сприяє естетичному вихованню»¹.

Одним із найбільш масштабних проектів із вивчення і збереження пам'яток історії та культури стала підготовка «Зводу пам'ятників історії та культури народів СРСР», в якому об'єдналися зусилля державних установ, громадських організацій, великого загалу пам'яткоохоронців. Планувалося, що будуть видані томи в кожній із союзних республік. «Звід пам'ятників історії та культури» — це державний документ, який включає всі пам'ятки, які знаходяться на державному обліку і щойно виявлені культурні об'єкти. Це ілюстроване науково-довідкове видання, матеріали якого дозволять ширше пропагувати вітчизняне історико-культурне надбання, показати місце і роль національної культурної спадщини кожного народу в світовій культурі, сприятимуть вихованню патріотизму, поширенню знань про видатні події і постаті, історичні, археологічні та художні цінності. Одна з головних умов роботи над Зводом — це включення до Зводу всіх пам'яток історії та культури, які знаходяться на державному обліку і які виявлені у процесі дослідження. Складність роботи полягала у вивченні всіх наявних письмових джерел про видатних діячів, історичні події, натурному обстеженні пам'яток із встановленням точних адрес розташування, фіксації всіх меморіальних об'єктів.

Мета статті — проаналізувати стан підготовки «Зводу пам'ятників історії та культури народів СРСР» у пострадянських державах, реалізацію проекту і реальний стан видання томів.

Відправною точкою цієї грандіозної ідеї по задуму і важливості, масштабності по втіленню стала постанова від 2 жовтня 1967 р. «Про підготовку Зводу пам'ятників історії та культури народів СРСР», прийнята на спільному засіданні Президії Академії наук СРСР і колегії Міністерства культури СРСР. Ця робота розглядалася як наукова основа для широкого вивчення, охорони і пропаганди історичних, архітектурно-містобудівних, археологічних і художніх цінностей, співробітництва різних держав у сфері охорони історичних та культурних пам'яток². На основі Зводу планувалося підготовка атласу пам'яток, створення довідкової бази по історико-культурному надбанню країни із включенням її до вітчизняних і міжнародних інформаційних центрів³. Науково-організаційна і методична робота покладалася на Інститут історії СРСР, Інститут археології Академії наук СРСР, Державний інститут мистецтвознавства Міністерства культури СРСР та Інститут культури Міністерства культури РСФРР (нині — НДІ культурології РФ). До підготовки статей про пам'ятки воєнної історії, промислової архітектури, історії техніки і

промислового виробництва пропонувалося залучити науковців Інституту воєнної історії Міністерства Оборони СРСР (нині — МО РФ) та Інституту історії природознавства і техніки ім. С.І. Вавілова РАН. Вчені академічних інститутів були першими авторами розробки наукових засад видання, методичних рекомендацій з підготовки грандіозної за масштабом праці. В 1968 р. видані перші методичні рекомендації, з 1969 р. розпочалося натурне обстеження пам'яток, робота з архівними і літературними джерелами. Наукові напрацювання щодо дослідження історико-культурного надбання, методика підготовки видання були викладені у наукових випусках: «Методичні рекомендації по підготовці Зводу пам'ятників історії та культури народів СРСР» (вип. 3, М., 1972; вип. 7, М., 1975), «Методичні рекомендації по підготовці матеріалів Зводу пам'ятників історії та культури народів СРСР» (М., 1986). В них були сформульовані основні принципи підготовки і структура як видання в цілому, так і окремих томів, характер вступних статей, а також матеріалів про пам'ятки різних видів, запропоновані вимоги до ілюстративного і картографічного матеріалу, представлений зразок уніфікованої форми звітної документації на нерухомі пам'ятки культурної спадщини. Згідно проекту, том про пам'ятки кожної області містив вступну статтю із загальною характеристикою пам'яток краю, про що нагадують меморіальні будинки, поховання, пам'ятні місця, пов'язані з важливими подіями і видатними постатями. Нариси про пам'ятки готувалися за певною схемою: коротка характеристика події або постаті, з якою пов'язана пам'ятка, докладний опис меморіальної частини, стан збереженості та використання пам'ятки. До всіх статей додавалася докладна бібліографія. За попередніми розрахунками все видання планувалося завершити упродовж 20 років, обсяг тому по кожній області становив 24–25 друкованих аркушів з 150 кольоровими і чорно-білими ілюстраціями і 100 планами.

Першими приступили до підготовки Зводу російські науковці. В 1966 р. у Державному інституті мистецтвознавства Міністерства культури СРСР створений відділ Зводу пам'ятників архітектури і монументального мистецтва. Перший етап спільної роботи з іншими інститутами передбачав науково-методичну розробку єдиних принципів відбору і включення пам'яток до Зводу. Наступна фаза складалася із суто практичних завдань. Перед дослідниками стояли непрості завдання — вивчити літературні і архівні джерела, провести повне обстеження всіх нерухомих пам'яток — археології, історії, архітектури, містобудування, монументального мистецтва, створивши банк даних з відповідним ілюстративним і картографічним матеріалом. Після фронтального обстеження пам'яток на співробітників відділу покладалися завдання з написання, редагування текстів, підбору ілюстративного матеріалу, підготовці географічного, іменного

покажчиків, безпосередня робота з видавництвом. У результаті обстеження лише Центрального регіону Росії у відділі було створено великий архів з облікової документації, ілюстративного і картографічного матеріалу на 70 тис. пам'яток. Рукописи перших підготовлених томів виявилися обсягом 60–80 др. арк., а кількість ілюстрацій становила від 1200 до 1500 у кожному томі. Проект, який планувалося завершити за 20 років, виявився набагато складнішим і реалізувати його в зазначені терміни було нерально. Врахувавши досвід роботи над макетами перших томів, Міністерство культури РФ, Академія наук СРСР і Державний комітет у справах видавництва, поліграфії і книжкової торгівлі СРСР в 1980-ті роки прийняли рішення про випуск окремих томів Зводу з різних видів пам'яток.

Для реалізації державної програми в Інституті археології АН СРСР в 1972 р. створено відповідний відділ, співробітники якого протягом 1972–1975 рр. підготували сім випусків «Методичних рекомендацій по підготовці Зводу пам'ятників історії та культури СРСР», акцентуючи увагу на дослідження пам'яток археології і підготовку археологічного розділу Зводу⁴. Розпочалося фронтальне обстеження і паспортизація 42 тис. пам'яток археології в 66 регіонах Росії. Паралельно з обстеженням вчені приступили до написання археологічних розділів Зводу. В 1982 р. до видавництва були передані рукописи перших томів, присвячених пам'яткам археології Брянської і Смоленської областей. На цьому робота по Зводу була призупинена, оскільки відділ, який займався підготовкою Зводу в Інституті археології СРСР з 1988 р. приступив до реалізації нового проекту — підготовці науково-довідкового видання енциклопедичного характеру «Археологічна карта Росії». До 2012 р. видано 28 томів про 23033 пам'ятки археології⁵.

20 листопада 1987 р. прийнята постанова Ради Міністрів РСФРР «Про видання Зводу пам'ятників історії та культури РСФРР». 12 січня 1988 р. затверджено план видання томів на період до 2010 р., створено Головну редакційну колегію, до якої увійшли керівники міністерств, відомств, директори інститутів, у тому числі Інституту археології АН СРСР академік Б. Рибаків, Інституту історії СРСР АН СРСР академік С. Хромов⁶. У зв'язку з великим обсягом Зводу передбачалося створення спеціальної редакції у видавництві «Наука» з організацією попередніх замовлень через «Академкнигу». В 1989 р. була оголошена підписка на «Звід пам'ятників історії та культури РСФРР» у 80 томах. Видання першого тому по Брянській області, відповідальним редактором якого призначено заступника директора Інституту історії СРСР АН СРСР А. Сахарова, було заплановано на 1989–1990 рр.⁷.

У постанові розглядалися питання фінансування Зводу за рахунок цільового виділення коштів, бюджетних асигнувань, які виділялись на

охорону і реставрацію пам'яток в регіони, спеціальних ресурсів місцевих органів охорони культурної спадщини від передачі пам'яток в оренду та інших джерел. Окремо передбачалося фінансування редакції Зводу у видавництві «Наука». Пропозиція щодо включення теми «Звід пам'ятників історії та культури РСФРР» у державні науково-дослідницькі плани бюджетних наукових установ підтвердила важливість виконання державного проекту.

Результатом роботи відділу Зводу пам'ятників архітектури і монументального мистецтва Державного інституту мистецтвознавства Міністерства культури РФ, який протягом сорока років очолювали доктори мистецтвознавства: засновник відділу І. Маковецький та один із ініціаторів створення Зводу, член-кореспондент РАН О. Швидківський, став вихід у видавництві «Наука» 8 капітальних томів Зводу. Том «Зводу пам'ятників архітектури і монументального мистецтва» по Брянській області вийшов у 1998 р., наступним у 1999–2000 рр. був тритомник по Івановській, в 2001 р. — Смоленський том. У 2002 і 2006 рр. побачили світ перші два томи дев'ятитомного Зводу Тверської області, в 2003 р. — перший із чотирьох томів по Володимирській області, в 2009 — другий том. Водночас проводилася робота над Рязанським, Калузьким, Костромським і Ярославським томами. Розгорталися обстеження пам'яток архітектури і монументального мистецтва Архангельської, Вологодської і Нижньогородської областей⁸. В останні роки робота по підготовці Зводу дещо призупинилася, незважаючи на великий обсяг зібраного матеріалу і зацікавленість професіоналів не тільки у виданні наступних томів, але й перевиданні попередніх, які вважаються бібліографічною рідкістю. При виділенні бюджетних коштів на підготовку і видання Зводу плани випуску томів по Рязанській, Тверській і Костромській областях не виконувалися з 2009 р. Однією з причин є переорієнтація наукового колективу на виконання інших планових тем.

Поряд із централізованим виданням томів Зводу за рахунок фінансування з федерального бюджету проводилася значна робота по дослідженню пам'яток на регіональному рівні. Видані каталог «Пам'ятники історії, архітектури і монументального мистецтва Новосибірської області» у двох книгах (2012 р.), «Звід пам'ятників історії та культури Свердловської області» у двох томах (2008 р.), опубліковані «Матеріали Зводу пам'ятників історії та культури РСФРР» по Псковській (М., 1975 р.), Пермській (1978 р.), Вологодській (1979 р.), Рязанській (1980 р.), Ростовській (1989 р.) областям⁹. Окрім підготовки томів Зводу співробітники відділу проводили значну роботу по дослідженню широкого кола проблем архітектури і монументального мистецтва. Починаючи з восьмидесятих років минулого століття видано сім випусків збірника «Пам'ятники архітектури і монументального мистецтва»¹⁰, каталоги по

містам Тверської, архітектурі Івановської областей, «Червона книга» «Доля культурної спадщини в ХХ ст.» в трьох томах, яка в 2003 р. отримала Золотий диплом Союзу архітекторів Росії. Великий суспільний резонанс мають щорічні фотовиставки «Невідома Росія», які з 2004 р. проводяться у різних містах. Питання охорони і збереження культурної спадщини окремим розділом визначені у Федеральній цільовій програмі «Культура Росії (2012–2016 роки)», в якій акцентується увага на продовженні підготовки і виданні наступних томів Зводу¹¹.

Чисельний структурний колектив по підготовці Зводу пам'ятників історії і культури Білорусі працював у створеному в 1969 р. секторі Зводу (з 1985 р. — відділ історії та культури, з 1995 р. — відділ архітектури) Інституту мистецтвознавства, етнографії та фольклору ім. К. Крапиви НАН Республіки Білорусь. Видання готувалося спільно із вченими Інституту історії під керівництвом члена-кореспондента АН БРСР С. Марцелева. У видавництві «Білоруська енциклопедія», головним редактором якої був письменник І.П. Шамякін, у 1984–1987 рр. виданий семитомний «Звід пам'ятників історії та культури Білорусі» (у 8 книгах, білоруською мовою; том по кожній області і дві книги по місту Мінськ). Це був результат двадцятирічної праці колективу по збору, систематизації і узагальненню даних про 16 тис. пам'яток історії, археології, архітектури і монументального мистецтва, у тому числі про поховання воїнів, загиблих в роки Другої світової війни, жертв фашизму, меморіали — Брестська фортеця-герой, Курган Слави, Хатинь. Загальний обсяг видання становить 452 др. аркуші¹². Це перше енциклопедичне видання, присвячене дослідженню історико-культурної спадщини білоруського народу. Робота, яка стала основою затвердженого урядом республіки в 1988 р. Списку пам'яток, взятих під охорону держави, в 1990 р. удостоєна Державної премії Білорусі.

З 1984 р. співробітники відділу продовжують роботу з вивчення культурної спадщини, проводять комплексні дослідження вітчизняних пам'яток історії та культури. Науково-методичні принципи вивчення об'єктів культурної спадщини сприяли появі нових проектів. У 2001–2005 рр. в рамках Республіканської програми фундаментальних досліджень виконувалася тема «Архітектура Білорусі в контексті слов'янських культур», яка актуалізувала вирішення проблем інтеграції білоруської культури в європейське співтовариство. Проведення таких досліджень дуже актуальні в контексті наукового осмислення національного культурного надбання, відтворення історичної пам'яті, збереження історичного вигляду старовинних населених пунктів, історичних центрів міст, охорони, збереження і реставрації пам'яток архітектури з використанням національних традицій і регіональних особливостей.

Дослідження історико-культурної спадщини міст Білорусі, відкриття археологічних пам'яток, архітектурних комплексів, ансамблів обумовили появу в 1985 р. нової фундаментальної теми по історії міст і сіл Білорусі. Впродовж 2004–2009 рр. у видавництві «Білоруська енциклопедія імені П. Бровки» вийшли перші шість томів багатотомного наукового енциклопедичного видання «Міста і села Білорусі». У виданні, до якого увійшло понад 24 тис. статей, вміщені дані про соціально-економічний, історичний, культурний розвиток, архітектурно-планувальне і сучасне економічне становище всіх міст, селищ міського типу, сіл і хуторів Республіки Білорусь з часу їх заснування, узагальнені дані про історико-культурну спадщину кожного населеного пункту, у тому числі знищених у роки Другої світової війни, а також тих, які перестали існувати у зв'язку із Чорнобильською катастрофою 1986 р.¹³ «Звід пам'ятників історії та культури Білорусі», до якого увійшли статті про пам'ятки історії та культури, енциклопедичне видання по історії міст і сіл, де вміщені узагальнені матеріали про культурну спадщину кожного населеного пункту, популяризують історичну і культурну спадщину білоруського народу, значною мірою розширюють інформаційну базу про пам'ятки історії та культури сусідньої слов'янської держави.

У прибалтійських державах «Звід пам'ятників історії та культури» не відноситься до пріоритетних завдань у культурній сфері, пам'яткоохоронні органи головну увагу зосередили на складанні списків пам'яток усіх видів. У 1984 р. видано Список пам'яток історії та культури Латвійської РСР, Список пам'яток історії та культури Литви, який включає 1073 пам'ятки¹⁴. На часі створення Державного реєстру пам'яток культурної спадщини Естонії. Увага зосереджена на збереженні як окремих пам'яток, так і їх комплексів. У 2003 р. прийнятий закон «Про збереження і охорону історичного центру Риги», направлений на збереження культурного середовища міста та історико-культурних пам'яток латвійської столиці. В державах Кавказького регіону «Звід пам'ятників історії та культури Грузії» грузинською мовою готується в Грузії, у Вірменії увага пам'яткоохоронних органів зосереджена на складанні Списку пам'яток історії та культури, до якого внесено близько 25 тис. культурних об'єктів. В Азербайджані, поряд із роботою над загальним Списком пам'яток, складений Список пам'яток, які потребують невідкладної консервації і охорони з боку держави¹⁵.

Охорона і збереження культурної спадщини знаходиться у полі зору державних і громадських інституцій інших держав на пострадянському просторі. Киргизстан, Казахстан, Таджикистан, Узбекистан, розташовані в центрі євразійського материка, на свого роду «перехресті цивілізацій», отримали у спадщину значне культурне та історичне багатство, яке

відіграє важливу роль у культурних зв'язках Сходу і Заходу. В центрі уваги — налагодження транскордонного співробітництва в культурній сфері, зокрема по збереженню Великого Шовкового шляху, який став основою мирного співіснування різних регіонів і культур. Ці питання розглядаються у контексті створення цілісної системи вивчення культурної спадщини, відродження і розвитку історичного та етнокультурного середовища, відновлення пам'яток у середньоазіатському регіоні шляхом реставрації, консервації, реконструкції, в першу чергу, пам'яток, які мають важливе значення для національних культур. Президент Республіки Узбекистан Іслам Карімов виступив з ініціативою прийняття довготривалої програми по дослідженню, збереженню і відновленню унікальних пам'яток країни, серед яких 7198 об'єктів національної культурної спадщини, 10 всесвітньо відомих історичних міст, чотири з яких: Хіва, Бухара, Шахрисабз і Самарканд — внесені до Списку всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО¹⁶. Підготовка багатотомного наукового видання «Звід археологічних і архітектурних пам'ятників Узбекистану», покладена на вчених Інституту мистецтвознавства Академії мистецтв Узбекистану, розглядається як пріоритетне завдання по виконанню державної програми. В 2006 р. відповідна постанова по підготовці Зводу прийнята урядом Таджикистану, а в Інституті історії, археології і етнографії імені Ахмада Дониша АН Республіки Таджикистан створений відділ історії культури і мистецтва, який займається підготовкою Зводу¹⁷.

Значний доробок у підготовці Зводу у казахських колег, які одними з перших приступили до реалізації цього проекту. В 1988 р. для обговорення було підготовлено макет першого тому «Зводу пам'ятників історії і культури Казахської РСР. Чимкентська область» (з 1992 р — Південно-Казахстанська область) у трьох частинах, надрукований у видавництві «Наука» Казахської РСР і розісланий для обговорення. Рукопис тому складався із Вступу, нарисів про місто Чимкент, 12 районних центрів і статей про пам'ятки археології, історії, архітектури, монументального мистецтва¹⁸. Із загальної кількості статей найбільша присвячена пам'яткам археології. Так, в Алгабаському районі Чимкентської області пам'ятки розподілилися наступним чином: археології — 48, історії — 1, архітектури — 7, пам'ятки мистецтва були відсутні¹⁹. Така тенденція залишалася і в майбутньому. Перший том Зводу по Південно-Казахстанській області було видано в 1994 р. Наступними стали томи Зводу по Жамбильській (2002 р.), Кизилординській (2005 р.), Північно-Казахстанській областям (2007 р.), м. Алмати (2006 р.). В 2011 р. вийшов том Зводу пам'яток Павлодарської області. «Звід пам'ятників історії та культури Казахстану» став науковою основою для складання Державного списку пам'яток історії та культури Казахстану із 25 тис. пам'яток. Але

реалізація ідеї масштабного підходу до організації виявлення, обліку, фіксації та охорони пам'яток і створення Зводу, розпочата в 1970–1980-ті рр., дещо призупинилася в останні роки, що викликало занепокоєння наукової і культурної громадськості. Науковці Інституту історії та етнології ім. Ч.Ч. Валіханова Академії наук Казахстану висловили свою стурбованість з цього приводу і виступили з пропозицією створення в Інституті відділу по підготовці «Зводу пам'ятників історії та культури Казахстану», координатора з дослідження і збереження пам'яток історії та культури. Ця пропозиція знайшла своє відображення в рамках Державної програми «Культурна спадщина», ініційованої президентом Нурсултаном Назарбаєвим в 2004 р., яка активно втілюється в життя, а також проголошеної урядом Республіки програми «Рік зближення культур — 2010»²⁰.

Грандіозний проект по створенню «Зводу пам'ятників історії та культури народів СРСР», розпочатий в середині минулого століття, реалізувати в повній мірі не вдалося. Але програма з вивчення і дослідження культурної спадщини започаткувала збір даних про всі пам'ятки, у тому числі щойно виявлені, складання анотованих списків, архітектурно-топографічних схем, проведення натурного обстеження пам'яток з необхідними обмірами і фотофіксацією. Якщо на першому етапі підготовки Зводу розроблялася наукова концепція видання, створювалися організаційні структури і готувалися методичні рекомендації, то на другому — проводилася науково-дослідницька робота інститутів, музеїв, архівів, громадських організацій зі створення наукового корпусу матеріалів і документів про пам'ятки, який включав архівні, літературні джерела, значний комплекс матеріалів, отриманий в результаті натурного обстеження історико-культурних об'єктів.

Заключний етап — це безпосередня підготовка томів, написання загальних розділів про дослідження історико-культурної спадщини кожного регіону, міста, селища, нарисів про окремі історико-культурні об'єкти. Основну роботу виконували наукові співробітники спеціально створених відділів. Результатом двадцятирічної роботи сектору Інституту мистецтвознавства, етнографії та фольклору ім. К. Крапиви НАН Республіки Білорусь став вихід в 1984–1987 рр. семитомної праці про культурну спадщину білоруського народу. Запланований проект в Російській Федерації — підготовка томів по області від однієї до дев'яти книг — не дозволив реалізувати амбіційний проект. До 2009 р. видані вісім томів Зводу в Російській Федерації, п'ять томів Зводу пам'яток історії та культури Грузії.

В Україні спільно з Головною редакцією Зводу підготовлені і видані дві частини першої книги тому Зводу по м. Києву²¹, електронна версія

третьої частини, опрацьований том Зводу по м. Севастополю, частково відредаговані томи по Чернігівській і Київській областям. Підготовка «Зводу пам'ятників історії та культури Казахстану» відноситься до пріоритетних проєктів державної програми «Культурна спадщина». В інших пострадянських державах прийняті урядові рішення з підготовки Зводу, створені відділи, але завершення роботи по виходу томів планується на перспективу.

Робота над Зводом показала, що цей проєкт виявився набагато складнішим у плані його виконання і фінансування. У ході підготовки відчувається недостатня кількість досвідчених фахівців, які б могли у рамках проєкту масштабно, глибоко, по-науковому працювати у сфері пам'яткознавства. Недостатньо досвідчених мистецтвознавців, археологів, культурологів, архітекторів, які б могли забезпечити роботи по підготовці Зводу, дослідженню пам'яток, змінам і доповненням системи обліку і охорони об'єктів культурної спадщини, моніторингу їх стану. Створення Зводу, наукової основи Державних реєстрів нерухомих пам'яток вимагає значних фінансів, сучасних технологій у проведенні досліджень, зокрема пам'яток археології, зусиль різних фахівців, забезпечення їх відповідною технікою, і часу, який, на жаль, невблаганно діє на пам'ятки.

Незважаючи, що масштабний проєкт по підготовці і виданню Зводу пам'яток історії та культури не вдалося реалізувати у повній мірі, оскільки неможливо було досягнути обсяг робіт, кількість задіяних фахівців, він підніс справу охорони і збереження історико-культурної спадщини на державний рівень, заклав підвалини для проведення інвентаризації пам'яток, створення Державних реєстрів нерухомих пам'яток, які являються для пам'яток «Охоронною грамотою», яка унеможлиблює руйнування, халатне і безвідповідальне ставлення до культурної спадщини. Робота по дослідженню пам'яток дозволила систематизувати наукову діяльність інститутів, творчих груп, окремих учених у сфері пам'яткознавства, активізувала пошукову і дослідницьку діяльність громадських організацій і об'єднань, широкого загалу шанувальників історичного минулого, поставила на порядок денний необхідність включення пам'яток до туристичних маршрутів з використанням їх у туристичній галузі.

Денисенко Галина (г. Киев)

Кандидат исторических наук, старший научный сотрудник Центра исследований историко-культурного наследия Украины Института истории Украины НАН Украины.

Денисенко Елена (г. Киев)

Кандидат исторических наук, доцент кафедры общеправовых дисциплин Учебно-научного института права и психологии Национальной академии внутренних дел.

Опыт подготовки «Свода памятников истории и культуры» в государствах на постсоветском пространстве

В статье освещается история и современное состояние исследования историко-культурного наследия в постсоветских государствах в контексте реализации масштабного проекта в культурной сфере — подготовке фундаментального многотомного издания «Свод памятников истории и культуры народов СССР». Авторы акцентируют внимание на Своде, как научной основе создания Государственных реестров недвижимых памятников.

Ключевые слова: *постсоветские государства, историко-культурное наследие, памятники, Свод памятников истории и культуры, Государственный реестр недвижимых памятников.*

Denysenko Galyna (Kyiv)

Senior researcher fellow of the Centre for research of the historical and cultural heritage of the Institute of History of Ukraine NAS of the Ukraine, Candidate of Historical Sciences (PhD).

Denysenko Helena (Kyiv)

Docent of the Department of common law disciplines of the Educational-scientific Institute of law and psychology of the National Academy of internal Affairs, Candidate of historical Sciences (PhD).

The experience of the preparation of «The Register of the historical and cultural monuments» at the postsoviet states

The history and modern condition of study history-cultural heritage at the postsoviet states according to the realization of the fundamental project in the cultural sphere - preparation of «The Register of the historical and cultural monuments» are highlighted in this article. The special attention is given to the Register as the scientific base of State register of the immovable monuments.

Keywords: *postsoviet states, monuments, history-cultural heritage, the Register of the historical and cultural monuments, the State register of the immovable monuments.*

---

¹ Лихачев Д.С. Земля родная. — М., 1983. — С. 93–94.

² Методические рекомендации для подготовки томов «Свода памятников истории и культуры народов СРСР» по Украинской ССР. — К., 1981. — С. 4.

³ Там же. — С. 5.

⁴ Отдел археологических сводов и карт Института археологии РАН // www.archaeolog.ru/?id=43

⁵ Там же.

⁶ Поточний архів Центру досліджень історико-культурної спадщини України (далі — ПА ЦДІКСУ) Інституту історії України НАН України // Постановление Совета Министров РСФСР от 20 ноября 1987 г. № 477 «Об издании Свода памятников истории и культуры РСФСР». — С. 1–2.

⁷ ПА ЦДІКСУ Інституту історії України НАН України // Постановление Совета Министров РСФСР от 20 ноября 1987 г. № 477 «Об издании Свода памятников истории и культуры РСФСР». — С. 1–3; Постановление № 12/100/1 «Об издании Свода памятников истории и культуры РСФСР» от 12.01.88. — С. 1–3.

⁸ Отдел свода памятников архитектуры и монументального искусства. Государственный институт искусствоведения // sias.ru/institute/departments/35.htm.

⁹ Режим доступу: edapkov.narod.ru/pskov/mspiikrfsr.htm

¹⁰ Отдел свода памятников архитектуры и монументального искусства. Государственный институт искусствоведения // sias.ru/institute/departments/35.htm.

¹¹ Режим доступу: nauka.msuc.org/index.php?option=com_content&view=article&id=182

¹² Локотко О.А. Исследование архитектуры Беларуси в Институте искусствоведения, этнографии и фольклора им. К. Крапивы НАН Беларуси. — С. 156–157.

¹³ Там само. — С. 159.

¹⁴ Режим доступу: zakoni.ves.lv/kultura.htm; padva.lv/ru/kulturnoe-nasledie/?print=1/

¹⁵ Казарян А.Ю. Архитектура стран Закавказья VII в.: формирование и развитие традиций // Автореферат на здобуття вченого ступеня доктора мистецтвознавства. — М., 2007. — С. 13.

¹⁶ Савчук-Курбанов С. Международное совещание региональных специалистов «Культурное наследие Центральной Азии и вклад Японии» // www.uzreport.com, 19.03.2008, БВА, 25 марта 2008 года, № 24 (1029, с. 14 (полоса)).

¹⁷ Режим доступу: base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn.=28369.

¹⁸ Чимкентская область. Макет для обсуждения. — Т. 1, Ч. 1–3. — Издательство «Наука» Казахской ССР. — Алма-Ата, 1988. — 529 с.

¹⁹ Там само. — С. 136–171 (підрахунок авторів).

²⁰ Государственная программа «Культурное наследие» на 2004–2006 г.: Указ Президента Республики Казахстан от 13 января 2004 г. // rudocs.exdat.com/docs/index=86927.html

²¹ Звід пам'яток історії та культури України. Київ. — Кн. 1, ч. 1. — К., 1999; Кн. 1, ч. 2. — К.: Головна редакція Зводу пам'яток історії та культури при видавництві «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004.